

## MAURICE MERLEAU - PONTY EINSTEIN VE USUN BUNALIMI

Auguste Comte zamanında bilim, kuramda ve uygulamada varoluşa egemen olmaya hazırlanıyordu. Teknikte de siyasette de doğayı ve toplumu kuran yasalara yönelmeyi, onları onların yasalarına göre yönetmeyi düşünüyorlardı. Ama bambaşka bir sonuç çıktı bundan. Bilimde aydınlık ve etkinliğin birlikte büyümesi şöyle dursun, dünyayı alt üst eden uygulamalar, son açıklaması üzerinde tam bir uzlaşmaya varılamayan aşırı kurgusal bir bilimden doğmuştur. Bilim siyasete kadar her şeye boyun eğmedi de, tersine, felsefi hatta siyasi tartışmalarla dopdolu bir fizikle karşı karşıya geldi.

Einstein klasik bir anlayışa sahipti. Ruhun değişmez yapıya sahip olduğunu bildiren a priori anlayışlara iyice uzak kalmakla birlikte, kurma hakkını ne ölçüde kesin bir biçimde öne sürmüş olursa olsun, yaratının dünyaya konmuş bir doğruya dayandığını düşünmekten hiçbir zaman geri kalmamıştır. «Ben, kesinlikle kurgusal bir biçimde kavramaya çalıştığım yasalarla yönetilen kendinde bir dünyaya inanıyorum». Ama haklı olarak, kurguyla gerçeğin, dünya üzerine imgemizle dünyanın, bazen «Önceden kurulmuş uyum» diye adlandırdığı bu karşılaşmasını zorunlu olarak, ne Descartes'çı büyük usçuluk gibi dünyanın tanrısal bir altyapısı üzerine ne de ülkücülüğün «bizim için gerçeğin düşünebileceğimizden başka şey olamayacağını» öne süren bir ilkesi üzerine temellendirmeyi ister. Einstein, bazen Spino-

za'nın tanrısına başvurur, ama çoğu zaman ussallığı bir gizem ve «evrenin oluşumuyla ilgili bir dinsel-lik»in konusu olarak tanıtlamaktadır. Dünyanın en az anlaşılır yanı, anlaşılabilir olmasıdır diyordu. Dünyanın ussallığını kendiliğinden bir ussallık sayan düşünceye klasik denilirse, Einstein'da klasik anlayış en aşırı noktasına varmıştır. Bilindiği gibi, klasik fizik kavramlarının tersine, fiziksel şeylerin, fiziksel bireylerin «özelliklerine» yönelmeyen, ama maddenin içindeki bazı ortak olguların akışını ve olasılığını belirleyen dalga mekaniği formüllerinin kesin olup olmadığına karar verememiştir. Kendiliğinden olan ve sonunda bir olasılıklar dokusu olacak olan bu gerçeklik fikrine hiçbir zaman katılamamıştır. «Derime derinlemesine batmış bir düşüncenin yalnız ve çelimsiz tanığı küçük parmağım olmasa görüşlerimi savunabilmek için hiçbir kanıt ileri süremem» diye ekliyordu.

Mizah, Einstein için bir kaçamak yolu değildi. Onunla aşağı yukarı bir bilgi aracı olan dünya görüşünün kaçınılmaz bir bileşenini oluşturuyordu. Onun için mizah tehlikeye atılmış kesinliklerin bir tarzıydı. Onun «serçe parmağı» yaratıcı fizikçide çelişkili ve bastırılmaz bilinçti, bir gerçekliğe özgür bir buluşla ulaşma bilinci idi. Bu kadar iyi gizlenmek için «doğallıktan uzaklaşmış» ya da «incelmiş» olması gerekir Tanrı'nın diye düşünüyordu Einstein. Ancak, kötü yürekli bir tanrı olamazdı. O zaman zincirin iki ucunu tutmaktaydı: Klasik fiziğin bilgisinin ülküsü ve kendisinin «aşırı derecede kurgusal» devrimci tutumu. Sonraki kuşağın fizikçilerinin çoğu zincirin birinci ucunu bıraktılar. Einstein'ın anlaşılabilir bir gizem gibi ortaya koyduğu karşılaşmada, kurgu ile gerçeğin karşılaşmasında halk bir mucize bulmaktan ge-

ri durmadı. Sağduyunun apaçıklıklarını bulandıran ve aynı zamanda dünyayı değiştirmeye yetenekli bir bilim, en kültürlü tanıklarda bile, kaçınılmaz bir biçimde boş inancı körüklemektedir. Einstein buna karşı koyuyordu : Ben bir tanrı değilim diyordu, övgüler bana yönelmiyor «yaşamımı garip bir biçimde güçleştiren ve bir masal kişisi olan öbür Einstein'a» yöneliyor. Bana inanılmıyor daha doğrusu yalın yanımda efsanevi yanıma büyütüyor. Dahası tümüyle kendisi olmadığından ününden iyiden iyiye şaşkına dönmüş ve ününe çok az önem veriyor. Einstein daha çok kutsanmış bir yer, doğaüstü bazı işlemlerin kaynağıdır. Bu ayrılış o kadar kesin ki onla sık sık görüşürken bazen gerçekten kendisiyle ilgimiz olduğunu anımsamamız gerekiyor. İnsan tıpatıp bir benzeriyle ilişki kurduğunu sanıyor, hatta akılalmaz bir kuşkuya düşerek onun başkalarına benzediğine inanacaktım. Louis XIV sakın sakın şöyle diyordu: «Gerçekten Racine akıllı adamdı, Viète, Descartes, Leibniz hiçbir zaman üstün insan olarak düşünülmediler. Bütün anlatım edimlerimizin sonsuz kaynağına inanan bir zamanda, büyük yazar ya da büyük bilgin yalnızca sözlerinin ya da birtakım nesnelere yazılı bulunan yasaların bazılarını ele geçirmekte yeterli kadar becerikli adamdı. Ve artık evrensel akıl diye birşey kalmadığı zaman, bunların keramet sahibi insanlar olması gerekir.

Bununla birlikte, eskiden olduğu gibi bugün gerçekten önemli tek bir mucize var, bu da insanın konuşabilmesi ya da hesaplayabilmesi bir başka deyişle eskimeyen ama tersine kullandıkça büyüyen, sonsuz bir işe uygun, yapılan şeyden daha fazlasını ortaya koymaya yetenekli, bununla birlikte sürekli olarak nesnelerle ilişkili olan, algoritma ve dil gibi üs-

t n organları kurmuş olabilmesidir. Ancak kesin bir simgecilik kuramına sahip değiliz. O zaman bizde solumayı doğuran falanca hayvani gücün Einstein'da görelilik kuramını doğuracağını düşünmeyi yeğ tutuyorlar. Einstein buna şöyle karşı çıkabilir : Bizden başka türlü yaratılmış olması, başka algılara ve onlar arasında raslantıyla göreliliğe sahip olması gerekir. Amerikalı hekimler onu bir yatağın üzerine yatırıp, bu soylu alnı detektörlerle donatıyorlar ve şöyle buyuruyorlar : Göreliliği düşününüz, şunu yapınız, ya da 21, 22 diyerek sayınız, sanki görelilik bir altıncı duyunun, güzel bir görüntünün nesnesiymiş gibi, sanki bir o kadar sinirsel enerji gerekmiyormuş, Einstein olunduğunda göreliliği düşünmek kadar süt çocuğu olunduğunda konuşmayı öğrenmek bir o kadar ince dönemlerden ge miyormuş gibi. Hekimlerin bu davranışları, dahiye kendi alanında en garip soruları yağdıran gazetecilerin aşırılıklarına yaklaşmaktadır. Hepsi bir yana, madem ki bilim bir keramettir, o neden bir mucize yaratmıyor? Madem ki Einstein, şimdinin gelecekle büyük bir uzaklıkta eşzamanlı olduğunu gösterdi, Pythie'ye sorulan soruları ona neden sormayalım?

Bu çılgınlıklar batı gazeteciliğine özgü değildir. Dünyanın öbür ucunda sovyetlerin belirlemeleri (Yakın zamanlardaki değişimden önceki belirlemeleri) bir gizli bilimciliğe dayanmaktadır. Herhangi bir tutarsızlığı, olgular karşısında herhangi bir uyumsuzluğu ortaya konmamış olan bir fiziği « lk c » ya da «burjuva» olarak suçlamak, sermayeciliğin alt yapılarında başboş dolanıp Einstein'a kuşkulu düşünceler esinleten kötü bir ruhu varsaymak demektir ki bu ussal toplumsal bir öğretinin görünüşleri altında açıklıkla parlayan bir usu yadsımak olur.

Dünyanın bir ucundan öbür ucuna, Einstein'ın aşırı derecedeki kurgusal yapıtı akılsızlığı arttırmaktadır. Bir kere daha belirtelim o, düşüncesini günışığına çıkarmak için hiçbir şey yapmadı hep bir klasik olarak kaldı. Ama işte, iyi doğmuş bir insanın şansı, iyi bir kültür geleneğinin gücü de burada değil mi? Ve bu gelenek ortadan kalktığında yeni bilim fizikçi olmayanlar için yalnızca bir usdışıcılık dersi mi olabilecektir?

6 Nisan 1922'de Paris felsefe derneğinde Einstein Bergson ile karşılaştı. Bergson bir dinleyici olarak gelmişti. Geldiğinde tartışma tavsamıştı. Bunun üzerine Bergson savunmakta olduğu «süre ve eşzamanlılık»daki düşüncelerinden bazılarını sunmaya karar verdi ve sonunda Einstein'a kuramının tutarsız görünümünü kaldırması ve onu yalnızca insan olan insanlarla uzlaştırması için bir yol önerdi. Yani, örneğin herbiri gözlemcinin duruş noktasına bağlı çoklu zamanların ünlü tutarsızlığında, fiziksel doğruyla en kısa doğruyu birbirinden ayırmayı öneriyordu. Eğer fizikçinin denklemlerinde, geçmiş zamanları belirlediği için zaman diye adlandırılan belirli bir değişken yerleşilen referans sistemiyle dayanışık görünüyorsa, bu durumda hiç kimse fizikçinin şurada ya da burada oluşuna göre «zaman genişliyor» ya da «daralıyor» ve dolayısıyla birçok zaman vardır deyişine karşı çıkamaz. Ama o, zaman derken başka insanların zaman dediği şeyden mi söz etmektedir? Bu değişkene, bu bütünlüğe, bu matematiksel anlatıma başka bir zamanın özellikleri verilseydi, her fizikten önce deneyimine ya da algısına sahip olduğumuz bu şey — art arda geliş, gelecek, süre, toplam olarak gerçekten zaman olan tek şeyi — halâ belirtir miydi?

Algı alanımızda eşzamanlı olaylar vardır. Öte

yandan orada, alanları bizimkinin sınırını aşan gözlemciler görmekte, öncellerinin alanlarının sınırlarını aşan öbürlerini de tasarımılamaktayız. Böylece eşzamanlılık fikrimizi birbirinden istenildiği kadar uzaklaştırılmış ve aynı gözlemciden ortaya çıkmayan olaylara kadar yayacak noktaya geliyoruz. Hepimiz için biricik, tek bir evrensel zaman var. Bu kesinlik sarsılmış değil hatta, fizikçinin hesaplarıyla alttan alta anlatılıyor. Paul'ün bulunduğu noktaya göre Pierre'in zamanının genişlediği ya da daraldığı söylenildiğinde, bu söyleyiş Paul tarafından yaşanmış olan şeyi hiç de anlatmıyor, Paul bütün şeyleri kendi görüş açısından algılıyor, kendinde ve çevresinde geçen zamanı kendininkini duyumsadığından başka türlü duyumsaması için bu durumda hiç bir hakkı yok. Fizikçi yanlış olarak Paul'e, Pierre'in Paul'ün zamanından oluştuğu imgesini veriyor. Kendisiyle ortak nedeni oluşturduğu Pierre'in görünüşlerini mutlaklaştırıyor. Kendisini bütün dünyanın izleyicisi sayıyor, filozoflarda bu kadar kınanan şeyi yayıyor. Ve kimsenin olmayan, yalnızca bir mitos olan zamandan söz ediyor. Bergson burada, Einstein'dan daha Einstein'cı olmak gerekir demektedir.

«Diyelim ki ben bir ressamım ve iki kişiyi tasvir etmem gerek». Bunlar, yanımda olan Jean ve iki ya da üç yüz metre uzaklıktaki Jacques olsun. Birincisini doğal büyüklükte çizeceğim ikincisini ise bir cücenin boyutlarına indirgeyeceğim. Jacques'ın yanında olan ve her ikisini de çizecek olan meslektaşlarımdan birisi ise yaptığımın tersini yapacak Jean'ı çok küçük Jacques'ı ise doğal boyutunda gösterecek. Her ikimiz de bu durumda haklı olacağız. Ancak her ikimizin de haklı olmasından, Jean ve Jacques'ın ne normal boya ne de bir cücenin boyuna sahip olduk-

larını, ya da hem ona hem de öbürüne sahip olduklarını, ya da istenildiği kadar olacağını çıkarsamaya insanın hakkı var mıdır? Kuşkusuz ki hayır... Bu şekilde elde ettiğimiz zamanın çokluğu gerçek zamanın birliğini engellememektedir. Uzaklıkla boyun azalması, Jacques'ı azçok uzaklaşmış olarak göstereceğim bir dizi tual üzerinde Jacques'ın aynı büyüklüğünü koruduğunu gösterdiği gibi onu daha çok önceden varsaymaktadır.

Temeldeki fikir şudur: Yeniden kurulmuş usallık ve evrensel, dogmacı bir bilimin tanrısal hukuku üzerine değil, tek bir dünyanın varolduğunu benimseyen bilimöncesi apaçıklık üzerine, varoluşumuzda, algılanmış dünya ve öbürleriyle olan ilişkimizde içerilmiş akıldan önceki akıl üzerine kurulmuştur. Böyle konuşarak Bergson, Einstein'ın klasisizminin önünde gidiyordu. Çoklu zamanlara matematiksel anlatımlar olarak bakılmaya, dünyanın fiziksel - matematiksel imgesinin berisinde ve ötesinde yaşayan insanlara da özgü olan felsefi bir dünya görüşü tanımaya razı olunsaydı, görelilik bütün insanların aklıyla uzlaştırılabilirdi. Algılarımızın somut dünyasını ufuklarıyla yeniden bulmak ve ona fiziğin kuruluşlarını yerleştirmek kabul edilseydi, fizik akılsızlığa ödün vermeden, özgürce tutarsızlıklarını ortadan kaldırabilirdi.

Einstein nasıl yanıtlayacaktı bunu? İlk sözcüklerinin de tanıtladığı gibi sorunu çok iyi dinlemişti. o zaman sorun ortaya şöyle konmaktadır: Filozofun zaman fizikçinininkiyle aynı mı? Ancak aynı olduğunu onaylamadı. Kuşkusuz, deneyimine sahip olduğumuz algılanmış zamanın, zaman üzerine olan kavramlarımızın kalkış noktasında olduğunu ve bizi dünyanın bir ucundan öbürüne kadar, tek bir zaman

fikrine götürdüğünü kabul ediyordu. Ancak bu yaşanmış zaman, her birimizin gördüğü şeyin ötesinde yetkin değildir ve bütün, dünyaya sezgisel eş zaman kavramımızı yaymaya izin vermez. «Öyleyse filozofların zamanı diye birşey söz konusu değildir.» Herşeyi olduğu gibi zamanı da bilime sormak gerekir. Ve açıklıklarıyla algılanmış dünyanın deneyimi, bilimin açık sözü önünde başarısız bir girişimdir.

Olsun. Ancak bu yadsıma bizi usun bunalımıyla karşı karşıya getirmektedir. Bilgin fizikçinin aklından başkasını tanımaya razı olmamakta ve klasik bilimin zamanına olduğu gibi yalnızca ona güvenmektedir. Oysa, böylesi filozofça bir ağırbaşlılığa bürünmüş bu fizikçi usu, birçok çelişiklere düşmekte ve örneğin benim şu anım benden oldukça uzakta olan başka birisinin geleceğiyle eşzamanlıdır diye bir savla kendini yıkmakta, geleceğin kendine özgü anlamını yok etmektedir.

Haklı olarak, matematiksel bir anlatım ve dil ile değil ama dolaysız bir bildirimle klasik bilimsel ülküyü koruduğundan, fiziğin değerini ileri sürdüğünden filozof olarak Einstein, fizikçi olarak da insan olarak da araştırma yapmamış olmak tutarsızlığıyla suçlanmaktadır. Klasik bilimin bize öğrettiği usun değerlerini, bilim için doğaüstü ve mutlak bir doğru önererek koruyamayız. Dünya, nevrozların ötesinde yaşayan us için bir tehlike oluşturan birçok usçuyu ortaya koymaktadır. Ve tersine, usun güçlülüğü, dünyanın bilimsel anlatımını elbette düzenli biçiminde, insan dünyasının tümündeki yerinde doğrulayan, felsefi anlamda bir yenedendoğuşa bağlanmaktadır.

Çevirenler: AFŞAR TİMUÇİN  
SERDAR KIRKOĞLU